

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.178
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.11>

М. І. Дерев'янюк
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
адвокат адвокатського об'єднання «Дерев'янюк та партнери»
orcid.org/0000-0003-4239-9286

С. Ю. Ільченко
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України,
адвокат адвокатського об'єднання «Дерев'янюк та партнери»
orcid.org/0000-0003-2992-2220

ФУНКЦІЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ПРИМАРНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ

У статті розкриваються зміст та основні ознаки судового контролю у сфері кримінального судочинства в Україні. Зауважується, що суд, в особі слідчого судді, є тим єдиним державним органом, який не лише уповноважений контролювати процедури обмеження прав та свобод особи під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях, а й сам застосовує такі обмеження. Неоднозначна діяльність слідчого судді зумовила критичне ставлення авторів публікації до його повноважень, які, зокрема, визначені у п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України як судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Метою даної публікації було встановлення і висвітлення об'єктивних ознак функції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб, яку покладено на слідчого суддю у кримінальних провадженнях. Передумовами до формування вказаної мети стали проблеми, які виникають перед судовими та правоохоронними органами, пов'язані із законністю ухвалення судових рішень.

Роботу проведено на підставі використання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Із загальнонаукових, зокрема, використовувалися системно-структурний метод, методи функціонального аналізу та історизму, а із спеціальних – формально-юридичний, логіко-процесуальний методи, метод порівняльного правознавства. Проаналізовано основні законодавчі норми, які стосуються тематики публікації, а також судову практику.

Автори статті виходили із того, що суд відіграє важливу роль у забезпеченні прав та свобод особи у нашому суспільстві і його роль у сфері кримінального судочинства неможливо переоцінити. Враховувалося, що зростання обсягу повноважень судової влади у цій сфері відбувалося відповідно до історичних традицій та світового досвіду. Як підсумок дослідження відзначено, що діяльність суду по обмеженню прав та свобод особи під час досудового розслідування, є окремим видом діяльності, яка здійснюється слідчими суддями та містить ознаки як функції судового контролю, так і ознаки функції правосуддя.

Ключові слова: обмеження прав та свобод особи, слідчий суддя, суд, ухвала слідчого судді, функція.

Derevyanko M. I., Ilchenko S. Yu. THE FUNCTION OF JUDICIAL CONTROL OVER THE OBSERVANCE OF THE RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS OF INDIVIDUALS: REALITY OR ILLUSION OF IMPLEMENTATION

The article reveals the content and main features of judicial control in the field of criminal justice in Ukraine. It is noted that the court, represented by the investigating judge, is the only state body that is not only authorized to control the procedures for restricting the rights and freedoms of a person during the pre-trial investigation in criminal proceedings, but also applies such restrictions itself. The ambiguous activities of the investigating judge led the authors of the publication to a critical attitude towards his powers, which are defined in clause 18 part 1 of article 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings.

The purpose of this publication was to establish and highlight the objective features of the function of judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of individuals, which is entrusted to the investigating judge in criminal proceedings. The prerequisites for the formation of this goal were the problems that arise before judicial and law enforcement bodies related to the legality of the adoption of judicial decisions. The work was carried

out on the basis of the use of general scientific and special methods of scientific knowledge. Of the general scientific, in particular, the system-structural method, methods of functional analysis and historicism were used, and of the special ones – formal-legal, logical-procedural methods, the method of comparative law. The main legislative norms related to the topic of the publication, as well as judicial practice, were analyzed.

The authors of the publication proceeded from the fact that the court plays an important role in ensuring the rights and freedoms of the individual in our society and its role in the field of criminal justice cannot be overestimated. It was taken into account that the growth of the powers of the judiciary in this area occurred in accordance with historical traditions and world experience. As a result of the study, it was noted that the activity of the court to restrict the rights and freedoms of an individual during the pre-trial investigation is a separate type of activity carried out by investigating judges and contains features of both the function of judicial control and the function of justice.

Key words: restriction of the rights and freedoms of an individual, investigating judge, court, ruling of the investigating judge, function.

Постановка проблеми та актуальність її вирішення. В Україні серед вчених та практикуючих юристів склалася і домінує думка, що діяльність суду у кримінальних провадженнях під час прийняття рішень про обмеження прав та свобод особи здійснюється виключно у межах виконання функції судового контролю. Адже про це безпосередньо йдеться у п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України. Таким чином суд, в особі слідчого судді, визнається тим єдиним органом, який має контролювати питання обмеження прав та свобод особи під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях.

У свою чергу аналіз вимог низки положень КПК України надає змоги переконатися, що суд наділений не лише повноваженнями контролювати, а й безпосередньо застосовувати обмеження по відношенню до особи. Так виключно на підставі ухвали слідчого судді, і ніяк інакше, застосовуються арешти майна, затримання осіб, запобіжні заходи тощо. Саме за рішеннями суду в особі слідчого судді, а не за рішеннями слідчого чи прокурора, особа зазнає найвідчутніших обмежень під час реалізації своїх прав, гарантованих статтями 29, 30, 31, 32, 33, 41 Конституції України.

Зважаючи на неоднозначні, а подекуди й відверто репресивні повноваження по відношенню до особи, виникає питання: чи здійснюється в нашій країні судовий контроль за обмеженням прав та свобод особи у порядку, передбаченому КПК України, навіть тоді, коли такі обмеження застосовуються за рішеннями слідчого судді? Пошук відповіді на це запитання зумовлює актуальність даної публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань забезпечення прав та свобод особи у сфері кримінального судочинства ґрунтовно займалися І.П. Козаченко, В.І. Маринів, Г.Д. Мепарішвілі, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, Г. І. Чангулі, М.Є. Шумило та інші вчені. Їхні наукові доробки значно допомогли осмислити значущість досліджуваної проблеми та посилили впевненість у необхідності підготовки даної публікації.

Метою даної статті є встановлення та висвітлення об'єктивних ознак функції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтере-

сів осіб, яку покладено на слідчого суддю у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Історично так склалося, що під час досудового розслідування вчинення слідчим окремих процесуальних дій та запровадження заходів забезпечення кримінального провадження потребує попереднього погодження прокурором та ухвалення рішення слідчим суддею. Таке «втручання» у досудове розслідування є процесуальним позавідомчим контролем.

Контроль (від французького слова *controle*) тлумачиться як перевірка виконання чогось (наприклад законів, планів, тощо); як – облік, спостереження за чим-небудь (фінансовий нагляд, нагляд у техніці і таке інше) [1, С. 446–447]. Тобто, контроль може чинитися як під час здійснення так і після виконання будь-якої діяльності.

Якщо контроль відбувається у формі спостереження за досліджуваним явищем, тобто одночасно із ним, то його традиційно іменують наглядом. Під наглядом розуміють пильнування, слідкування з метою забезпечення порядку [2, С. 148]. Як вже зауважувалося нагляд відбувається одночасно із явищем, яке відслідковується, а не після нього.

У літературі прийнято застосовувати конкретизовані терміни для характеристики контролю, на кшталт: «контроль внутрівідомчий», «контроль і перевірка виконання», «контроль фінансовий», «прокурорський нагляд», «наглядова інстанція», «наглядове провадження» тощо [3, С. 369–370, 432–433]. Свого часу до сфери досудового розслідування безпосереднє відношення мало таке явище, яке іменувалося «прокурорським наглядом». На даний час використання цього терміну стало неактуальним, а замість нього вживається інший – «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство» (п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру») [4]. Повноваження прокурора під час вказаного нагляду передбачені ч. 2 ст. 36 КПК України та ч. 3 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

З прийняттям Конституції України значні права впливати на хід досудового розслідування

отримав суд, який їх реалізує через слідчих суддів, зокрема під час вирішення клопотань органів досудового розслідування по обмеженню прав та свобод особи, а також розгляду скарг на дії слідчого чи прокурора. Для цієї діяльності притаманний, скоріше, епізодичний характер, без призначення в окремому кримінальному провадженні постійного слідчого судді, що відрізняє її від нагляду, який здійснюється з боку прокурора.

Варто зазначити, що використання під час досудового розслідування функцій нагляду та контролю не є чимось новим у кримінальному процесі України. Відповідно до вимог Статуту кримінального судочинства 1864 року, який був чинним тривалий час на території, які зараз входять до складу сучасної України, прокурорський нагляд був встановлений у вигляді постійного спостереження за слідством за місцем його провадження. Він переважно здійснювався шляхом надання слідчому обов'язкових до виконання вказівок. Судовий контроль, головним чином, відбувався шляхом розгляду суддею скарг та заявлених відводів, а також у вигляді делегування слідчому окремих прав судді, для чого видавалися ордери, тобто – доручення на проведення слідчих дій [5, С. 484]. У даний час діяльність суду є дещо схожою із передбаченою у Статуті кримінального судочинства, але чи можна її вважати реальним судовим контролем за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні?

Так у Великій Британії під судовим контролем розуміють, передусім, засіб, за допомогою якого англійський «Високий суд перевіряє правильність процесу прийняття рішень у нижчестоящих судах, арбітражних установах та інших державних органах... Високий суд втручається кожен раз, коли який-небудь державний орган скоює незаконне, нерозумне чи несправедливе діяння» [6, С. 29]. Таким чином у Великій Британії сутність судового контролю полягає у обов'язковій перевірці вищестоящим судом правильності прийняття будь-яких рішень нижчестоящими судами, коли виникають сумніви у їх законності чи справедливості.

Виходячи із загального тлумачення терміну «контроль», вбачається, що та діяльність, яку він виражає, знаходить свій прояв як у перевірці вже вчиненого, так і у спостереженні (нагляді) за чимось, у ході чогось. Вказані види контролюючої діяльності (перевірка та спостереження) виокремлювалися та відзначалися вченими у різних сферах суспільного життя. Так, наприклад, таке явище як парламентський контроль, пропонується розглядати як систему нагляду і перевірки, або перевірки і коригування діяльності, тобто предметом такого контролю вважається як колишня, так і нинішня діяльність підконтрольного суб'єкту [7, С. 463].

О.М. Бандурка та М.М. Тищенко, виходячи із часу здійснення, розкривають сутність адміністративного контролю як спостереження, так і сприйняття та подолання певних негативних чинників, які виникли через порушення норм права [8, С. 215–216]. Л.В. Коваль розглядає управлінський контроль також як діяльність, що складається із перевірочних та наглядових дій [9, С. 189–190].

А.Р. Туманянц визначає судовий контроль (контрольну функцію суду у кримінальному судочинстві) як захист прав громадян шляхом контролю, а також саму перевірку застосування заходів примусу, пов'язаних із обмеженням цих прав [10, С. 19–20].

Очевидно, що судовий контроль знаходить свій прояв в охороні судами різної юрисдикції прав та свобод особи, а також у забезпеченні режиму законності та верховенства права. При цьому використання таких термінів як «контроль» та «судовий контроль», підкреслює яскраво виражену адміністративну сутність відповідної діяльності, яка полягає в обов'язковій перевірці застосування обмежень по відношенню до особи.

У п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні визначено як функцію слідчого судді. Водночас у КПК України містяться положення, якими дія цього контролю певним чином трансформується у дії по обмеженню прав та свобод особи. Так, наприклад, ч. 1 ст. 309 КПК України визначені ухвали слідчих суддів, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування. Водночас ч. 3 ст. 309 КПК України зазначається, що інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

Так можна стверджувати, що судовий контроль не розповсюджується на ухвали слідчого судді: про дозвіл на затримання (ч. 5 ст. 190 КПК України), про продовження строку досудового розслідування (ч. 9 ст. 295 КПК України), про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту майна, про покладення на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, передбачені статтею 194 КПК України та інші. Крім того, у кримінальному провадженні не можуть бути оскаржені до суду рішення прокурора вищого рівня щодо скарг на рішення, дію чи бездіяльність прокурорів нижчого рівня (ч. 4 ст. 313 КПК України).

Якщо діяльність суду по обмеженню прав та свобод особи у сфері кримінального судочинства розглянути на предмет її відповідності ознакам функції судового контролю, то стає зрозумілим, що неможливість оскарження деяких рішень, які

приймаються слідчими суддями, аж ніяк не є проявом такого контролю.

Так, обшук та огляд житла чи іншого володіння особи проводиться лише за ухвалою слідчого судді, за винятком існування невідкладних випадків (ч. 1 ст. 233 КПК України). Винесення слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи не є перевіркою вчиненого, так як ще не були проведені відповідні процесуальні дії по обмеженню права особи (предмет перевірки). Водночас такі дії, у переважній більшості випадків, проводиться лише на підставі ухвали слідчого судді, якою, по суті, і передбачається застосування до особи обмежень. При цьому діяльність самого слідчого судді з приводу наявності підстав для постановлення такої ухвали перевірки не підлягає.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 402 КПК України, ухвала і постанова суду, які не підлягають оскарженню набирають сили і виконуються негайно після їх винесення.

Тобто через передбачені у положеннях КПК України виключення судовий контроль не є внутрішньовідомчою діяльністю самого суду, так як не розповсюджується на усі дії та рішення слідчих суддів. Відсутність підстав на право перевірки щодо обмеження права особи дає право вважати позначення діяльності слідчих суддів терміном «судовий контроль» не зовсім вірним. На підтвердження цього наведемо згадуваний нами приклад судового контролю, який існує у Великій Британії, де обов'язковій перевірці вищестоящими судом підлягає правильність прийняття рішень нижчестоящими судами.

Історично так склалося, що діяльність слідчих суддів щодо обмеження прав особи при провадженні досудового розслідування називали по різному, і «застосування запобіжного заходу», і «наданням згоди», і «винесенням постанови» [11–12]. Лише з часу прийняття чинного КПК України її стали скорочено іменувати «судовий контроль», незважаючи на висвітлені особливості. Водночас слід навести й іншу точку зору стосовно визначення сутності судової діяльності, внаслідок якої обмежуються права та свободи особи під час досудового розслідування.

Так свого часу Ю.М. Грошовий та І.Є. Марочкін до судового контролю у сфері кримінального судочинства відносили розгляд судом скарг на дії слідчого та прокурора, тоді як власну діяльність суду по обмеженню прав особи вказані вчені вважали проявом функції правосуддя [13, С. 12–14]. Наведена точка зору заслуговує на увагу, водночас слід зазначити, що під час здійснення функції правосуддя обов'язково повинні діяти такі правові засади, як змагальність сторін та гласність.

Висновки. Суд відіграє важливу роль у забезпеченні прав та свобод особи у нашому суспільстві і його роль у сфері кримінального судочинства неможливо переоцінити. Зростання обсягу повноважень судової влади у цій сфері відбувалося відповідно до історичних традицій та світового досвіду. Діяльність суду по обмеженню прав та свобод особи під час досудового розслідування, є окремим видом діяльності, яка здійснюється слідчими суддями та містить ознаки як функції судового контролю, так і функції правосуддя. Позитивних результатів в Україні ця діяльність може досягти тоді, коли кожен громадянин нашої країни буде відкрито пишати захистом своїх прав та свобод, які він завжди та невідкладно спроможний буде захистити шляхом звернення до суду.

Література

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1985. 968 с.
2. Короткий тлумачний словник української мови. Київ : Радянська школа, 1978. 296 с.
3. Юридичний словник. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1983. 872 с.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014, № 1697-VII/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
5. Статут кримінального судочинства з наступними узаконеннями, законодавчими мотивами, роз'ясненнями Урядового Сенату та циркулярами Міністерства Юстиції. Петроград : юридична книгарня М.К. Мартінова, 1916. 1412 с.
6. Володимир Решота. Реформа адміністративної юстиції у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. 2022. *COPERNICUS Political and Legal Studies*. Вип. 2. Ч. 1. С. 24–32.
7. Теплюк М.О. Парламентський контроль – одна з основних функцій парламенту України. *Парламентаризм в Україні: теорія і практика* : матеріали міжнародно-науково-практичної конф. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України. 2001. С. 463–468.
8. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес: підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД, 2001. 336 с.
9. Коваль Л.В. Адміністративне право: курс лекцій. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
10. Туманянц А.Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства. Харків: Основа. 2000. 108 с.
11. Постанова №9 Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». *Закон і бізнес*. 1996. № 51. С. 25–28.
12. Лист Верховного Суду України до голів Верховного суду АР Крим, обласних, Київського і Сімферопольського міських судів, військових судів регіонів та Військово-Морських Сил України від 27 червня 2001 року. без номеру, вх. № 01-305 від 04.07.2001р. 2 с.
13. Грошевий Ю.М., Марочкін І.Є. Органи судової влади в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. 20 с.